

ՄԵԾ ԻՇԽԱՆ ՄԻՆԱՅԻԼ ՆԻԿՈԼԱՅԻԻԶ

† 5 դեկտեմբերի 1909 թ. Կան.

Նորին Կայսերական Բարձրութիւն Կովկասի նախկին Փոխարքայ Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկողայիչ երկարատև հիւանդութիւնից յետոյ, 78 տարեկան հասակում, հարաւային Ֆրանսիայի Կան քաղաքում ներկայ դեկտեմբերի 5-ին հանգեաւ ի Տէր:

Կովկասը, որին ի Տէր հանդուցեալ Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկողայիչ իր կենսունակ օրերը մօտ քսան տարի, նւիրել էր սիրով և խնամով ու կառավարում էր, անշուշտ մեծ կսկիծով ընդունեց այդ բօթաբեր դոյժը:

Ի նշան յարգանքի և երախտագիտութեան՝ Կովկասի բոլոր անկիւններում կատարուելիս հոգեհանգիստներ, ընտրեցին պատգամաւորներ ներկայ լինելու թաղմանը և պսակ դնելու դադաղին:

Թիֆլիսը խոր սուգի մէջ ունեցաւ մի շարք յատուկ ժողովներ և Թիֆլիսի հայութիւնը իսկական պետական խորհրդական և գլխավորանալէտ պ. Ալեքսանդր Քիշմիշեանին ընտրեց իր ներկայացուցիչ Նորին Կայսերական Բարձրութեան դադաղին պսակ դնելու և թաղմանը ներկայ լինելու:

Ի Տէր հանդուցեալ Կովկասի նախկին Փոխարքայ Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկողայիչի օրոքն է Թիֆլիսում բացւել իզական երեք գիմնազիօններ՝ ի Տէր հանդուցեալ իր ամուսնու՝ Մեծ Իշխանուհի Օլգա Ֆէօդորովնայի անունով, Միքայէլեան քաղաքային հիւանդանոցը, Արհեստագիտական դպրոցը, Մանկաբարձական ուսումնարանը և այլն:

Ստանձնելով Պետական Խորհրդի նախագահութիւնը և հեռանալով Կովկասից՝ ի Տէր հանգեալ Մեծ Իշխանը փոխադարձ սիրով մինչև մահն էլ կապւած էր Կովկասի հետ և վերջին տարիներու իր զաւակներից մէկը՝ Մեծ Իշխան Նիկողայ Միխայիլիչ պաշտօն ունենալով Կովկասում և Թիֆլիսում ապրելով, աւելի սերտ շաղկապ էր հանգիստում իր Օգոստոսիա Մնոզին Կովկասի հետ:

Այդ պատճառով է, որ ամբողջ Կովկասը իր բոլոր հաստատութիւններով, համայնքներով, ընկերութիւններով վշտի և անկեղծ զգացումների հաւատարմութեամբ Մեծ Իշխան Նիկողայ Միխայիլիչին էր ուղղել:

Ի Տէր հանդուցեալ Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկողայիչի աճիւնը զինուորական մեծ շուքով ճանապարհեց մեր դաշնակից Ֆրանսիան ծովով՝ Միջերկրականով, Մարմարայով, Սև ծովով: Ամեն տեղ պատիւներ արին Կայսերական աճիւնը ամփոփող ռազմական և յուզարկաւորողներին:

Թագաւոր Կայսրը Լիւադիայից ընդունալ զնաց իր պապի կղբօր աճիւնը դիմաւորելու և ուղեկցեց Պետերբուրգ: Մոսկւան նոյնպէս վշտաբեկ ծունր խոնարհեց Կայսերական ընտանիքի աւագագոյնանդամի դադաղի առաջ: Իսկ Պետերբուրգը, ուր ամփոփեց Օգոստոսիա պետական գործիչի աճիւնը, մատոյց վերջին յարգանքը:

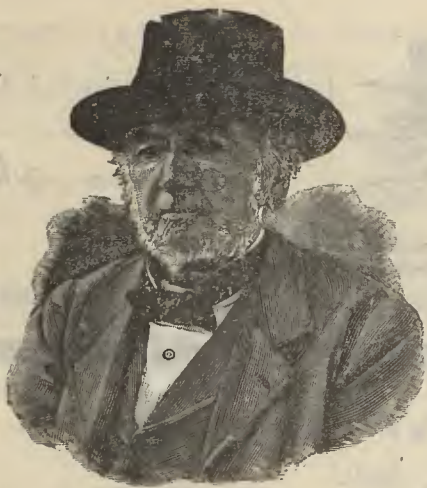
Մարմինն ամփոփեց Պետրօ-Պաւլովսկի եկեղեցում:

Հանդուցեալ Մեծ Իշխանը Կովկասում փոխարքայութիւն արաւ 1862 թւից մինչև 1881 թ. և իր փոխարքայութեան օրով Կովկասում մտցրեց բարեփոխութիւններ:

Նորին Կայսերական Բարձրութեան թաղման օրը, դեկտեմբերի 23-ին Գրական-Գիտագիտական Սալօնում երեկոյթի առաջին մասն ամբողջովին նւիրեց ի Տէր հանդուցեալ Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկողայիչ յիշատակին:

Նորին Կայսերական Բարձրութիւն
ՄԵԾ ԻՇԽԱՆ ՄԻՆԱՅԻԼ ՆԻԿՈԼԱՅԻԻԶ

Գ Լ Ը Գ Ս Տ Օ Ն
1809¹⁷/_{XII} 1909

(ծննդեան 100 ամեակի առիթով)

Ճնշածների, թշուառների, անմեղ մեղաւորների
պաշտպան:

ՏԱՐԱՂԻ նոր տարւոյ №-ի հետ կողարկւի
ԱՂԲԻՐ-ՏԱՐԱՂ ստացող բաժանորդներին, ու
րոնք վերանորոգել են իրանց բաժանորդագրու-
թիւնը դեկտեմբերի 31-ից առաջ և առաջիկայ
1910 թ. համար, հանգուցեալ Մեծ Իզլսէն
ՄԻՒՆՅՈՒՆԻԿՈՒՆԵԻԶԻ մեծագիր պատկերը:

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

XLV

Իսկական վիշտը և անեղանքի վիճակը աղմկա-
լից չեն լինում:

Հառաժան

Տարազի ներկայ №-ով լրանում է նրա քսան
տարին և թեկնոթում է իր XXI-րդ տարեշրջանը:

Քսան տարի սրանից առաջ Տարազը լոյս տե-
սաւ իբրեւ յաւելած Աղբիր մանկական ամսագրին և
իբրեւ թէ մօղաների, շրջագրեւորների մի օրգան...

Այդպէս էր այն ժամանակաւ հանգամանքները,
և այդ հանգամանքներում լոյս եկած մօղային Տարազը
իր հետեւալ տարւանից սկսեց հրատարակել իբրեւ մի
շքեղ գրական-գեղագիտական, քննադատական շաբա-
թաթերթ, որի նմանը հայերս մինչև օրս էլ չը կա-
րողացանք ունենալ:

Այնուհետև այդ քսան տարիների ընթացքում
շատ քար ու երկաթ աղւեց Տարազի գլխին: Մեր այս
հրատարակութիւնը Պետերբուրգում համարեց բարձր
կառավարութեան կողմից ոչ սովորական մի զաւա-
ռական թերթ... Այսպէս էլ արձանագրւած է մամուլի
բարձրագոյն ատենանում:

Մենք առանց աղմուկի, թաանեակ տարիներ մեր
կրծքի տակ ամբարած վիշտն ու կսկիծը անօգուտ
համարելով հայերին զեկուցանել, մաքառում էինք
ծանր խոչնդոտների դէմ:

Իշխան Վեազմինսկի, նա, որ օրերս արտասահ-
մանում վախճանեց իբրեւ աքսորական, որովհետև իր
բարձր աստիճանին և կոչման անհամապատասխան էր
գտել աղմկնիստրացիան նրա վերաբերմունքը՝ Պետեր-
բուրգի ծանր օրերին ժանդարմների անգթութեան դէմ
բողոքելը, Բեազանի նախկին նահանգապետ, իշխան
Վեազմինսկու ազգական գեներալ Կլապիշչև, հային օ-

տար այդ մարդիկը մեծ աջակցութիւն արին Տարազին,
ներկայացնելով մեզ Պետերբուրգում մամուլի գլխաւոր
կառավարչապետ Ֆէօդոտիստովին, իբրեւ կօրէկոտ հրա-
տարակէի և հրապարակախօսի:

Տարիներ յետոյ, երբ մէկը միւսին յաջորդելով
մամուլի գլխաւոր կառավարչապետներ փոխւում էին
և նրանցից մէկը՝ նշանաւոր Սալավիե գծագրել էր
զաւառական մամուլի համար ծրագիր—պաշտօնական
հեռագիրներ, տեղական ոստիկանատնից վերցրւած
լուրեր, քննադատութիւն թատրոնական ներկայա-
ցումների, տեղական քաղաք. վարչութեան եւ քա-
ղաք. խորհրդարանի ու յայտարարութիւնների, իսկ
սրա յաջորդ պ. Ջւէրով կարելի էր համարել թոյլա-
տել և մայրաքաղաքի որոշ թերթերից արտասպում-
ներ էլ, Գալիցիւն թիֆլիսում նստած Վելիչկօին թե-
ւադրում էր և այլ ծրագիրներ...

Դանակը ոսկորին էր հասել Գալիցիւն թոյլա-
տրում էր Աղբիրի և Տարազի լոյս տեսնելը, դեռ
չէր խափանում, սակայն և թոյլ չէր տալիս ոչինչ
տպագրելու Նոյնիսկ թոյլ չէր տալիս տպագրել, որ
այս ինչ նշանաւոր արտիստի գատերեօնները սկսել
էին, պատճառարանելով, իբր թէ Տարազի ծրագրի մէջ
չը կայ նոյնիսկ թատրոնական բաժին: Շատ որոշ
Արեւատ խօսքը, որ բացատրւած է գրաքննական օ-
րէնքի մէջ, թիֆլիսի գրաքննական ատենանը չէր ըն-
դունում:

Մեր բողոքը Պետերբուրգ. իսկական ուսու
պահանդաւոր ՕԲԵՏ լրագրի խմբագիր Վ. Կամարո-
վի միջոցով անգամ, իբրեւ սկզբունքային հարցի բա-
ցատրութիւն, քննադատական: Եւ Կամարովի մի
ընդարձակ հեռագիրը մեզ, որ պահւում է ուրիշ շատ
կարեւոր գօղումանքների հետ մեր արխիւում, բացատ-
րում էր իրերի այն ժամանակաւ վիճակը:

Սակայն այս ծանր պարագան էլ մեզ չը վա-
տեցրեց և առանց սպասելու պաշտօնական թոյլտու-
թեան, որպէսզի նախ խմբագրի փոխանորդ նշանակելի
և ապա մենք ուղևորւենք Պետերբուրգ, հարկադրւած
եղանք 1903 թ. նոյեմբեր ամսին անձամբ պաշտպանել
մեր արդար գատը Պետերբուրգում:

Հանգուցեալ եղեան կարգաց մեր բողոքը և խոր-
հուրդ էր տալիս մեզ այդ չը ներկայացնել մամուլի
գլխաւոր պետին: Սակայն մի բառ անգամ չը փոփո-
խեցինք այդ բողոքից և դարձեալ օտարազգի բարե-
կամեաների աջակցութեամբ, յաղթական գրութեամբ վե-
րադարձանք թիֆլիս և հէնց նոյն Գալիցիւնի օրով
ստացանք մի շատ ընդարձակ ծրագիր ոչ միայն Աղ-
բիրի և Տարազի համար, այլև սրանց էլ կից չորս
նոր պարբերական հրատարակութիւնների, Գեղարքն-
ջիկ, Իլլիւստրասիօն, Առողջապահ և Դաստիարակ:

Բայց այն, որ չը կարողացաւ անել նոյնիսկ Գա-
լիցիւնը, արաւ աւելի մեծ թափով հայն իր սև նախան-
ձով մի կողմից և միւս կողմից էլ իբր անամօթ ան-
տարբեր վերաբերմունքով:

Եւ այսօր երբ ամենքի համար պարզ է, որ մենք
հայից ոչ մի ակնկալութիւն չունենք, և սպասաւորում
ենք նրան սոսկ այն պատճառով, որ այդ մեր ներքին
պահանջը, կողքէք սէրն ու կոչումն է, վերջին անգամ
հրաւիրում ենք հային սթափել և պահպանել իր մայ-
րենի գրականութիւնն ու մամուլը, տարածել Աղբիրն
ու Տարազը հայութեան բոլոր խաւերում:

Յ. Եւս

Նորին Վեհափառութիւն Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. Ամենայն Հայոց Արքեպիսկոպոս Կաթողիկոսի ու Օծման Թափորը ու Էջմիածնում:

Ի շնորհաբեր գալուստ

ԳԱՀԱԺԱՌԱՆԳԻ ՄԵԾԻ ՊԱՐԹԵՒԻ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԻ ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ ՆՐԿՐՈՐԴԻ, ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ո Ւ Ղ Ե Ր Ձ

Ո՛հ, քանի՞օն դարուց ի դարս, Տէր մեզ շնորհէ կրկնագարունք,
Յար ի դալար փթթի մական Լուսաւորչին մեր վեհապանձ,
Եւ ցրտաշունչ ձմրան զկնի, գեղգեղեն տարք աղուախօսունք,
Վառին ծաղկունք յոյս ի պտուղ մեզ ամենիցս յոգնագանձ:

Եւ ահա դայ պերճաշուք Տէր, Տէ՛ր ՄԱՏԹԷՈՍ հոգեղգօն,
Աւետաբեր հայորերոյն, Հայաստանի դաշտ լերանց,
Մեզ Հովուապետ, արթուն Դիտող, խելահանճար, քաջ գործօն,
Հաւատարիմ Հայ աւանդից, հաւատարիմ սուրբ կենաց:

Օ՛հ, պար առեալ շուրջ գնովաւ, շաղկապեսցուք կուռ շղթայ,
Լինել նեցուկ և զօրավիգ Հայրապետիս անձնուէր,
Զի սէր, ոգի առեալ ի մէնջ, գօտեպնդեալ յարակայ,
Վառ պահեսցէ լոյս խորանին ճաճանչափայլ վեհ լապտեր:

Արգասաւէտ վարեալ զընթաց մեծ պաշտաման երկնածիր,
Զմեզ բուժեալ մակաղեսցէ յանդաստանին Յիսուսի,
Կեցցէ փառօք ի յամս յամայր, հեզ և արի բերկրալիր,
Կեցցէ լրիւ մխիթարեալ, տեսեալ զբախտ իւր ազգի:

Նիկողայոս վ. Տէր Աւետիքեան

Ի Ս. ԷՋՄԻԱՇԻՆ
1909, յունիս 28

Դ Ա Ի Ա Դ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Նմանողութիւն Միլտոնին

(Մի հատուած «Անկում» պոէմայից)

Շատ չէր անցկացել այն դժբաղդ օրից, երբ գոռո-
զացած
Դեռ զրկւել էր իր բոլոր փառքից և գլորւել ցած,
Տանկելով իր հետ միամիտ խաբւած հրեշտակներին
Երեք շարքերը և նրանցից կազմած սատանաների
Գումարտակներին ինքը լինելով միապետ իշխան,
Սանդարամետի անշէջ կրակների տէր միահեծան:

Վաղուց չէր, այն, նա էլ երբեմն լուսոյ աշխարհում
Հրեշտակների հետ Հզօր Բարձրալի անունն էր օրհնում.
Բայց երբ կուրացած յիմար ցնորքով և ամբարտաւան
Համարձակւել էր լինել իր փառքով հաւասար Նրան,
Շարժել էր Նրա հզօր ցասումը և պատիժ արդար
Իր չարութեանը նա ստացել էր ամենաշարմար:

Ջրկւած երկնային լուսաւոր կեանքի երանու-
թիւնից,
Իբրև զարշնկի, անարգ, ատելի, ընկած վեհ դիրքից,
Շատ էր խաբխափել դժոխքի խորքերում նա անօգնական,
Իր սրտում կրկնով անվերջ նախանձի թոյնն ատելու-
թեան.

Կրած պարտութեան ամօթն ու սարսափ նա չէր մո-
ռանում
Եւ վրէժխնդրութեան անողորմ կռիւ ծարաւով այրւում:

Սաստիկ էր տանջւում, բայց ներում խնդրել նա
չէր ցանկացել.
Իր տկար ուժով նա դեռ յոյս ունէր վրէժխնդիր լինել:
Անթիւ էին իր արբանեակները, որոնք-իրան հետ
Թօթափւել էին երկնի բարձունքից խոր սանդարամետ:
Եւ ահա նա շատ թափաղումից յետ կանգնեց վերջապէս
Իր բարձր հասակով դժոխքի անդնդում և գոռաց այսպէս.

«Կը լինեմ թագաւոր, թէ ոչ երկնքում, գոնէ դժոխքում.
Ինձ ողջը մէկ է. ևս լոկ հրամայել, իշխել եմ ուղղում:
Դու, անողորմ Մեծ, յաղթահարեցիր ինձ կոպիտ ուժով,
Բայց ես Քեզանից յետ չեմ մնալ իմ անհուն խելքով:
Ձեռք ես Դու կարծում, թէ ինձ ընկճեցիր. Դու սխալ-
ւում ես,
Խորամանկութեամբ ես դեռ կարող եմ խիստ շատ տան-
ջել Քեզ:

«Քեզ ըմբոստացող հրեշտակներին ցած թօթափելով,
Դահիճ պատւանդան, փոքրիկ նորակազմ երկիրն ըն-
տրելով,
Ողջ տիեզերքը անթիւ աստղերով լուսաւորեցիր,
Երկրում մի չքնաղ ամենասիրտուն զրախտ տնկեցիր.
Եւ զոյգ հողածին—Աղամ Եւային—այնտեղ դրեցիր
Ու հրամայեցիր—աճել, բազմանալ և լցնել երկիր:

«Բայց Դու, Ստեղծող և Մեծ Իմաստուն, խիստ սը-
խալւում ես,
Եթէ կարծում ես, որ մարդիկ պիտի փոխարինեն մեզ.
Նրանք կը բազմանան երկնի աստղերին թւով հաւասար,
Մարդկային շնչով ողջ կը հեղեղեն արարած-աշխարհ,
Բայց այդ քո անմահ և սիրած մարդկանց ես պիտի խլեմ
Քո հզօր ձեռքից և նրանցով դատարկ դժոխքս լցնեմ:

«Ձէ, մեր կռիւն դեռ չէ վերջացել. Բեհեզդերուղին
Այդպէս շուտ յաղթել քեզ շատ դժւար է և անհնարին.

Թէև աղատ կուռւմ չըկարողացայ կանգնել ուժիդ դէմ,
Խորամանկութեամբ կը խաբեմ մարդուն, կը քանդեմ
Քո եղեմ:

Մարդկանցով դու չես լցնիլ մեր թողած երեք դատարկ
շարք,
Իսկ ես նրանցից հլու ստրուկների կըկազմեմ եօթ կարգ:

«Եւ Դու քո ստեղծած և սիրած մարդից կը մնաս
անմխիթար,
Իսկ Քո ատելին—Բեհեզդերուղը—երբ որ չարաչար
Իր որոգայթում կաշկանդած կը լինի ամբողջ մարդ-
կութիւն,
Դժոխքի խորքերից նա էլ կը ծաղրէ Քո այդ պար-
տութիւն:
Ուրեմն միշտ կռիւ Քո դէմ, ով Ջօրեղ, կռիւ համարձակ.
Տեսնենք ով կը յաղթի. Դու եղիր ուժեղ, իսկ ես—խո-
րամանկ:

Այդպէս որոտ-սծ Դեն ամբարտաւան իր քսորանքից,
Եւ հազիւ լռեց, իսկոյն դժոխքի ամեն ծայրերից.
Սատանաները մի սարսափելի ոռնոց բարձրացրին,
Նրանք ողջ դժոխքը իրանց ձայներով դղրդեցրին:
Խելճք էր խօսել Բեհեզդերուղը. նրանք ամենքն էլ
Համաձայն էին, և ահա սկսեց խօսել Սադայէլ.

«Ո՛վ Բեհեզդերուղ, Դու ամենագէտ, հզօր, իմաստուն,
Անընկճելի Դե, Քեզ չի մօտենալ յուսահատութիւն.
Քեզ հետ միասին ես էլ եմ բարձրից անդունդ գլորւել,
Իմ սիրտս էլ է ոխ, ատելութեամբ, նախանձով լցւել.
Ես էլ ուխտել եմ—բոլոր ոյժերս պիտի գործ դնեմ
Ու Նրա ստեղծած հրաշալիքները ողջ ապականեմ:

«Փառասիրական անյաղ տենչերով Նա միշտ համակւած,
Ողջ տիեզերքի բաղն ու իրաւունք իր ձեռքը առած,
Ստրկացրել է թէ հրեշտակ, թէ մարդ և իր ստեղծած
Թէ անշունչ իրեր և թէ շնչաւոր բոլոր արարած.
Կաշկանդելով նրանց մաքի թոխչքը, հողին բանական,
Խիստ հրամայելով—առանց քննելու միշտ պաշտել իրան:

«Իսկ ով յանդգնէ այդ ապուշ դարձած խոնարհու-
թիւնից
Դուրս դալ և իրան ազատել ստրուկ այդ դրութիւնից,
Նա պատժում է նրան իր բոլոր ուժով անողորմաբար.
Այդպէս էլ Նա մեզ զրկեց մեր փառքից, պատժեց չա-
րաչար,
Ողջ տիեզերքից միայն դժոխքը մեզ պարգևեցով.
Լոյսի փոխարէն գեհէնի անշէջ հուրը մեզ տալով:

«Այժմ գլխովին մերն է դժոխքը իր անշէջ հրով.
Մեր իշխանութիւնն այստեղ աւելի պիտի է, ապահով,
Քան Նրա փառքը թէ տիեզերքում, թէ նոյնիսկ երկրում,
Ուր Նա իր ստեղծած մարդի սրտին էլ դեռ լաւ չէ
իշխում:
Եւ այն ամենը, ինչ Նա ստեղծել է իր փառքի համար,
Հեշտութեամբ պիտի մեր ձեռքը անցնի, դառնայ մեր
աւար:

«Թէև ստեղծել է Նա տկար մարդուն իր պատկերի
նման
Եւ տւել նրան իր աստուածային հողին բանական,
Բայց մարդու սիրտը լի է այնպիսի յոյզ ու կրքերով,

Տ Ե Ր Ո Ղ Ա Ն Կ Ա Ն ը Ն Մ Ա Ն Ի Ք

Որոնց նա զսպել էրէք չէ կարող իր թոյլ ոյժերով.
Եւ բաւական է, որ մէկը վառէ կիրքը նրա սրտում,
Նա կը մոռանայ բանականութիւն և իր Աստուծուն:

Հ. Ուրեմն, Տէր իմ, արի բարձրանանք մենք երկրի վրայ,
Աստուծոյ ստեղծած չքնաղ եղեմը քանդենք անխնայ.
Իսկ այն հանճարը, որ Արարիչը շնորհեց մարդկութեան,
Դարձնենք նրանց իմաստուն զլխում գործիք չարութեան:

Եւ մենք կը հասնենք մեր նպատակին, երբ մարդիկ ամեն
Դարձած կը լինեն չար, անգութ դէեր, իսկ դրախտը—
զենէն»:

Այսպիսով ահա դաւադրութիւնը կազմած հիմնովին,
Դեհը իրանց արտաբանութիւն թագուն խոյս տւին.
Ճախրելով անցան ողջ տիեզերքի անդունդը խորին
Եւ ոտը դրեցին առաջին անգամ Մատիսի գագաթին:
ԼԵՈՆԻԳ

ԽՄ ՆՈՐ ՆԵՐԿԱՐԱՆԻՑ

Այն օրը, երբ քեզ սիրեցի—
Ինձ աշխարհը նախատեց,
Ամենքն ինձ անարգեցին,
Մարդկութիւնըն ինձ ատեց:

Մարդիկ դէմ են սիրոյ կապին,
Թշնամի են միութեան.
Մարդիկ միայն կողմնակից են
Ատելութեան, դժտութեան:

Թէ անզգայ քար լինէի,
Սրտիս սէրը չը վառէր,
Քեզ ատէի—գուցէ՞ ինձ հետ
Մարդկութիւնը լաւ վարէր...

Յարութիւն թուամենան

ՎԱՐԴԻ ՓՆՋԻԿԸ

Վարդի փոքրիկ փնջիկ էր այն, գեղեցիկ, հոտաւէտ և դեռ չը բացւած սիրուն կոկոններից...

Անգոյն, թափանցիկ ու պաղ ջրի մէջ բացւում էին սիրուն փնջիկ մատաղ կոկոնները և աւելի ու աւելի գրաւիչ դառնում. ուրախ, ժպտերես, ծով արտա-յայտութեամբ, ոգեշունչ սիրոյ համբոյքը կանաչ-փայլուն տերեւիկներում ծածկափայտելով, խոնարհում էին գլուխներն, ողջունում իրանց հանդէպ նստած հոգեզմայլ փայլուն իղէալների ու ցնորքների ովկիանում ընկըղմած գեռատի սիրուն աղջկան...

Երկունս էլ—փնջիկն ու աղջիկը նորափթիթ էին...

Ժպտաց աղջիկը էլ չը կարաց համբերել. հոգեկան ուժեղ մղմամբ ծաղկամանից խլեց փնջիկը, առաւ գնդասեղը և դիւթածի նման իր նորաբաց կրծքին ամրացրեց...

Ուռաւ փնջիկը իր ստրկուն հոտ անծով գրաւած, հրճեց աղջիկը իրա գերով յափշտակած... Կոկոն փնջիկը կրծքին սեղմած՝ աղջիկը շառագունեց, աւելի աշխուժացաւ: Անարատ դրախտն էր նրա կուրծքը: Կարմրեցին այտերը, թրթռաց սիրտը, փայլատակեցին աչերը...

Կեանքը... կեանքը եռ էր գալիս նրանց մէջ, փնջիկի և աղջկայ:

Տեսէք թէ սրբան իրար նման են, յարմար ու պատշաճ միմեանց—աղջիկն ու փնջիկը.—երկունսն էլ ուրախ, երկունսն էլ անվիրտ ու նորաբաց կոկոններ...

Խոր հառաչանք լսեց նորաբաց կոկոններից մի քիչ հեռու...

Ո՞վ է այդ վշտերի ու կասկածների մարմնացումն, որին հոգան ու թախիծն է բաժին ընկել...

Նորաբաց կոկոնների անբաժան ստերը,—քաղցր իղէալներին և ցնորքներին կրնկակոխ հետևող, երջանիկ սիրով կուրծքն ունցրած գեռատի աղջկայ անփունջ, անժպիտ մայրն էր այն՝ թառամած կեանքի սալի վրայ ծեծւած, անծայր հնոցի մէջ բովւած և ծով կարիքների մէջ մխւած, որի ծոցում գգւում, փարւում էին նորափթիթները,—չընկատելով և չըյիշելով նրա վիրտն ու սուգը:

Անմեղ ոգիներ:

—Աչքներդ չը խփէք,—մըմնջում էր մայրը հիացմունքով նայելով նրանց՝ փնջիկն ու իրա աղջկան,—թէ չէ՝ եթէ բանաք, ուրիշ աշխարհ կընկնէք...

Սակայն երանելիները ոչինչ չէին լսում. խինդն ու ծիծաղը խլացրել էին անփունջ, անժպիտ մօր ձայնը...

—Ի՞նչ սիրուն է վարդը... տես, մայրիկ, կեանք է բուրում նրանից:

Ասաց աղջիկն ու իր կրկնակի կոկոնազարդ կուրծքը փքեցնելով մօտեցրեց մօրը:

Փորձառու մայրը պատասխանի տեղ հեղնօրէն ժպտաց:

—Ի՞նչ... դու ինձ ծաղրում ես... լաւ նայիր. մի՞թէ նա գեղեցիկ չէ. ասան, մայրիկ... ասան, ինչո՞ւ ես հեղնում:

—Ափսոս...

Մըմնջաց մայրը, ինքն էլ զգացւելով...

Շտաբեց աղջիկը, չըմբռնելով մօր սիրտը յուզող վտթորիկը...

—Ո՞հ, վախենում եմ. մի գուցէ փնջիկս խլեն,—ասաց նա և ձեռը կրծքին սեղմած հեռացաւ:

Աղջիկը անկուշտ աչքերով մէկ էլ նայեց իրա կրծքից կախւած փնջիկն, նորից երկու ձեռքով կրծքին սեղմեց ու զմայլանքով կրկին ջրի մէջ դրաւ:

Անցնում էին օրեր... Կոկոնները բացւում էին. ափսոսում էր մայրը, վառւում—բացւում էր աղջիկը և երկիւղով յիշում մօր հեգնական ժպիտը:

—Շատ ափսոս... երևի մայրիկն ոչ ճաշակ ունի, ոչ կրծքի տակ կայծակներ... Նա չի հասկանում կեանքի քաղցրութիւնը:

Սփոփում—մխիթարում էր ինքն իրան աղջիկը, և կռանալով խճր, շատ խոր հոտ բաշում, կոկոններից բուրոյ ալրեցուցիչ բուրմունքը շնչում ազահարար...

Հասունացաւ փնջիկը. կոկոնները բոլորովին բացւեցին և ազա սկսեցին թառամել. կիսամեռ կախ ընկան հոտաւէտ սիրուն թերթիկները, որոնցից մի քանի հատ էլ դեռին ընկան... էլ չըկար ժպիտ...

Արձանացաւ աղջիկը. նայեց ու մնաց սառած... նրա գոյնը թուաւ, ուրախ ժպիտի հետքն անգամ չը մնաց նրա երեսին:

—Միթէ այսքան շուտ... անքան կարճատև... միմիայն հէք աղջիկը, և նրա սիրուն աչերից արցունքները կաթիլներ գլորեցին...

—Մի սգար, դա՛նկս... այդքան էր միայն... այժմ կը ճանաչես քո չարն ու բարին. հիմա դու ոտք ես դնում բուն կեանքի նոր շէմքին:

Սիրտ տաւ մայրը, բայց պարձեալ դառն հեգնանքի ժպիտը բերնին.

—Այժմ հասկացայ, մայրիկ, դու նախնական մարդու կարճատև կեանքի անմեղութիւնն ես արտաբերում... Հնա.

Շշնջաց աղջիկը, աչքը գցելով թառամած փնջիկ վրայ և քթի տակին թեթև ժպտաց.

—Այո, շատ ափսոս:

Դար. Մեթի-Հախնազարեան

ԱՍԿԱՔԱՆԻ ԵՐԿՐԱՆԵՐԺ

(Տասնամեակի ստիժով):

I.

Ողիկ տասը տարի առաջ, այն է՝ 1899 թվ. գիւնտեմբերի 19-ին, մեր երկրում երկրաշարժ պատահեց, որից ֆնատեցին Ախալքալաք քաղաքը և գլխաւորապէս Ախալքալաքի գաւառի հիւսիս-արեւելեան մասի գիւղերը, որոնք ընկած են Սամսար և Արուլ սարերի ստորոտներում, Ախալքալաքից մօտ 20 վերստ հեռավորութեան վրայ:

Ախալքալաքի, երբեմն հացառատ, գաւառը այժմ՝ աւաւաւահողմեան պատճառով՝ Թիֆլիսի նահանգի աղքատ գաւառներից մէկն է: Տարածւած լինելով Կուրի և Արաքսի աւազանները բաժանող՝ Փոքր-Կովկասեան լեռների մէկ սարահարթի վրայ, ծովի մակերևոյթից մօտ 6000 ֆուտ բարձրութեամբ, այդ գաւառը յայտնի է իր ցուրտ կլիմայով: Այստեղ արտերը շատ անգամ ֆնատում են առաւօտեան ցրտերից և սառն քամուց, որ սովորական բան է լինում ամառը. իսկ հունձը և կարոցը վերջանում է հոկտեմբերին, երբ սկսւում է ձիւնը: Այդ պատճառով է, որ այստեղ սովորութիւն չի կայ աշնանացան անելու: Ձմեռը երկարատև, ձիւնաշատ և դժան է լինում. երբեմն ցուրտը հասնում է 20—25 աստիճանի: Փոթորիկները, լժիլին, ձիւնի հիւսերը համարեա կտրում են լեռնային գիւղերի հաղորդակցութիւնը միմեանց հետ: Իսկ երբեմն նոյն իսկ միևնոյն գիւղի տների յարաբերութիւններն էլ

կտրում են: Ասում են, թէ մի անգամ մի խեղճ գեղջկուհու խրճիթն այնպէս էր ձիւնով ծածկւել, որ երեք օր շարունակ չի կարողացել հարևաններին իմացնել իր մարդու մահը: Առաջ այստեղ անտառներ են եղել, և այդ պատճառով կլիման աւելի բարեխառն է եղել, բայց տգէտ ազգաբնակիչները անխնայ ոչնչացրել է անտառները իր պէտքերի համար, ամենևին չըմտածելով ապագայ սերունդների մասին, և հիմա գիւղական ժողովուրդը, որ Բօրժօմի անտառից փայտ է բերում քաղաքում վաճառելու համար, ինքը՝ փայտի փոխարէն՝ աթուր է վառում:

Տները մեծ մասամբ գետնափոր են: Պատերը, որ կիսով չափ ծածկւած են հողով, շինում են քարից, բայց համարեա առանց որևէ ծեփածքի: Այդպիսի, ոչ հաստատ պատերի վրայ դարսում են գերանները, իսկ նրանց վրայ հաստ շերտով, մի կամ մէկուկէս արշին հաստութեամբ հող են լցնում: Այդ հաստութեամբ էլ ձմեռն է ձիւն-նստում կտուրի վրայ, և լեռնցի հայր երկարատև ձմեռը անց է կացնում այդպիսի խրճիթներում, որոնց կէսը ծածկւած է լինում հողի մէջ, իսկ կէսը՝ թաղւած ձիւնի տակ: Խրճիթների ներսը մութ է լինում, աթարի հոտով բռնւած: Եթէ դրա վրայ աւելացնենք և այն, որ միևնոյն յարկի տակ գիւղացու հետ նրա ընտանի կենդանիներն էլ են ապրում, այն ժամանակ հասկանալի կը լինի մեր գիւղացու թշուառ դրութիւնը:

II.

Ինչպէս տապիրը, Թիֆլիսի նահանգի միւս գաւառների հետ համեմատած՝ Ախալքալաքի գաւառը շատ աղքատ է: Նոյնիսկ ամենաբազմամարդ գիւղերում հագիւ կարելի է գտնել մի քանի ունեւոր գիւղացիներ, այն էլ՝ մեծ մասամբ աղքատ գիւղացու արիւնը ծծող վաշխառուներ: Ահա ճակատագրի այդ խորթ գաւակների հետ տասը տարի առաջ սարսափելի դժբաղդութիւն պատահեց:

Դեկտեմբերի 19-ին, ցերեկւայ ժամի 2-ին տեղի ունեցաւ առաջին ստորերկրեայ հարածը. երկերը ցնցւեց. հազարաւոր փութ ծանրութիւն ունեցող կքտուրները և պատերը տեղահան եղան, պատերի քարերը թափւեցին, փոսած գերանները կոտորուեցին, խրճիթները քարուքանդ եղան և իրանց փլատակների տակ թաղեցին թէ մարդկանց և թէ ընտանի կենդանիներին: Երեք ժամից յետոյ լսեց երկրորդ հարածը, իսկ գիւղերը—երրորդը, որ հագիւ նկատելի էր:

Այդ սոսկալի աղէտից ֆնատեցին, գլխաւորապէս, 13 գիւղեր, որոնցից մի քանիսը—Մերենիան, Մեծ ու Փոքր Սամսարները, Բեժանօն—համարեա բոլորովին կործանւեցին, իսկ մնացածները կիսով չափ քանդւեցին: Եւ համարեա բոլոր գիւղերում մարդկային զոհեր եղան: Միայն թեթև կտուրներ ունեցող, ոչ-գետնափոր տներում մարդիկ քիչ ֆնատեցին:

Տխուր և սարսափելի տեսարան էին ներկայացնում կործանւած գիւղերը: Ձէր լսւում ոչ մարդու ձայն, ոչ տաւարի բառաչոց, ոչ ոչխարի մայիւն: Մեռելային լուրթիւն: Նոյնիսկ աքաղաղներն ու ջներն էլ լռել էին: Իսկ մարդիկ ուրաւանների նման, տխուր, գլխակոր, թափառում էին նեղ, ծուռումուռ անցքերով, փլած խրճիթների շուրջը, երկար, երկար նայելով դէպի հայրենի օթեանները, որոնց փլատակների տակ թաղւած էին իրանց այնքան թանկագին և հարազատ ազգականները, ծանօթները, իրանց բոլոր ունեցած-չունեցածը, անասնոցէն... Սակայն ամենից ողբալին Մերենիա գիւղն էր: Այդ գիւղը երեք կողմից շրջապատւած է բլուրներով և Արուլ սարի լանջերով: Մօտ 400 քայլ երկարութիւն և 300 քայլ լայնութիւն ու-

հեցող փոքրիկ տարածութեան վրայ սեղմել էին 150 տուն, որոնք համարեա ձուլած էին միմեանց հետ և միայն տեղ-տեղ բաժանւած էին ծուռումուռ անցքերով: Այդ 150 տանից կանգուն մնացել էին միայն 10 տուն: Բոլոր այդ 140 բնակարանները առաջին ստորերկրեայ հարածից շարժւել էին իրանց տեղերից, վատ շարած պատերը թափւել, գերանները կոտորուել, բոլորը կործանւել և փլատակների տակ թողել բոլոր կենդանի էակներին: Կործանւել էին և աւելի հիմնաւոր շինութիւնները, օրինակ, քարից ու կրից շինած եկեղեցիներ: Գիւղը դատարկւել էր: Կենդանի մնացածները սարսափահար փախել էին չորս կողմը, և ոչ ոք չէր կարող ասել, թէ քանի հոգի էին մնացել աւերակների տակ: Երբ Ախալքալաքից գիւղերն էին եկել պեղումներ անելու, այդ գիւղում տիրել էր մեռելային լուռութիւն. օդը ապականւել էր դիակների փտելուց: Փլատակների տակից այստեղ-այնտեղ ցցւած էին տասնեակներով եզներ, ձիերի, գոմէշների և մանաւանդ ոչխարների դիակներ: Բացի երկացողներից՝ հարիւրաւոր անասուններ մնացել էին գետնափոր բնակարանների ամենահեռաւոր անկիւններում, քունջ ու պուճախներում: Հէնց սկզբից գիւղերն էր հանել էին 160 դիակ, բայց դեռ որքան էր մնացել փլատակների տակ, որքան հիւանդներ կային... Սրտաշարժ տեսարաններ էին պատահում: Մերենիա գիւղացի մի հայ գիւղացի փորում էր իր հայրենի տան փլատակները: Զիմանալով, թէ ինչ է պատահել իրանց ընտանիքի անդամների հետ՝ նա եռանդով փորում է հողը, մի կողմ է ձգում քարերը և սարսափելով դուրս է հանում իր ջարդած մօր դիակը...

Իսկ մի տան մէջ փլատակների տակ մնացել էր պսակւելու համար պատրաստւած հարսնացուն՝ իր իննը ծաղիկ ընկերուհիներով, կամ, ինչպէս ժողովուրդն պատմէ, իր «ծաղկոցով»: Երբ հարսնացուն և ընկերուհիները, անուշ ձէները ձգած, պար կը խաղային, յանկարծ նրանց զիւ ձայները խեղդեց. տեղի ունեցաւ առաջին հարածը, որից կտուրն ու պատերը տեղահան եղան. ծաղկափթիթ հարսնացուն իր «ծաղկոցով» մնացին փլատակների տակ: Երբ նրանց հանեցին, դեռ ձեռք-ձեռքի էին բռնած: Նրանց թաղեցին հէնց հարսանիքի շրջերով...

III.

Ահա այդպիսի դժբաղդութեան ենթարկւեցին 13 հայաբնակ գիւղ: Մարդկային զոհերի ընդհանուր թիւը հասնում էր մօտ 400 հոգու՝ չը հաշւելով վիրաւորներին և հիւանդներին: Անկասկած զոհերի թիւը անհամեմատ աւելի բարձր կը լինէր, եթէ աղէտը ցերեկը չըպատահէր կամ լաւ եղանակի և հարսանիքների պատճառով ժողովուրդը մեծ մասամբ դուրսը չըլինէր:

Քանզւած տների թիւը հասնում էր մօտ 600-ի: Ազատւած մարդիկ էլ շատ մեծ տանջանքներ կրեցին. հազարաւոր մարդիկ ոչ կացարան ունէին, ոչ կերակուր, ոչ հագուստ, այն ինչ՝ ցերեկները 15—18 աստիճանի ցուրտ էր լինում, որ գիշերները հասնում էր նոյնիսկ մինչև 26 աստիճանի...

Զինւորները և բանւորները անձնւիրաբար աշխատելով՝ փլատակների տակից հանում էին դիակներ, երբեմն էլ նոյնիսկ կենդանի, բայց վիրաւորւած և այլանդակւած մարդկանց: Երբեմն մի դիակ հանելու համար՝ տասնեակ մարդիկ աշխատում էին երեք ժամ: Պեղումներ անողների կեանքը մեծ վտանգի մէջ էր լինում, մանաւանդ որ երկրաշարժը դեռ շարունակւում էր և օրը 5—6 անգամ փոքրիկ հարածներ էին լինում:

Թշուառութիւնը մեծ էր և մեծ էլ օգնութիւն էր

հարկաւոր. պէտք էր վիրաւորներին բժշկել, որբերին պատսպարել, օթեան և կերակուր տալ հազարաւոր մարդկանց և այլն:

Այդ պատճառով հէնց որ դժբաղդութեան լուրը տարածւեց, ամեն կողմից օգնութեան հասան աղէտից փախածներին: Կայսրը 50 հազար ռուբլի ուղարկեց և հրամայեց ազատել ծառայութիւնից և վերադարձնել այն հայ գիւղերներին, որոնք այդ փախած գիւղերից էին: Մասնաժողովներ կազմեցին Թիֆլիսում և Ախալքալաքում: Ամեն կողմից, մանաւանդ հայաբնակ տեղերից, նոյն իսկ արտասահմանից, նւէրներ տեղացին թէ փողով և թէ շորերով: Երբեմն սրտաշարժ տոմսակներ էին լինում ուղարկւած շորերի գրպանները դրած: Հարուստ, աղքատ, քաղաքացի, գիւղացի չէին զխնում իրանց օգնութիւնը. մանաւանդ անմոռանալի կը մնայ բուն ժողովրդի, հայ գիւղացու օգնութիւնը: Եւ այդպիսով կազմեց մօտ 225 հազար ռուբլու մի խոշոր գումար, որով աղէտից փախած գիւղացիների գրութիւնը մասամբ թեթեւացեց ու բարւոքեց: Հիւանդանոցներ, ճաշարաններ բացւեցին, բժշկներ, նոյն իսկ Պետերբուրգից գթութեան քոյրեր օգնութեան հասան. աղքատ գիւղացիներին եզներ ու կովեր բաշխեցին և նրանց համար շատից-քչից վայելուչ և նպատակայարմար տներ շինեցին...

Ահա այդպէս լաւ բան է կազմակերպւած հասարակական օգնութիւնը...

IV

Երկրաշարժից փախւեց և Ախալքալաք քաղաքը:

Ահա թէ ինչ է պատմում մի ահանաւոր: Դեկտեմբերի 19-ին, օրւայ ժամը մէկին, ես քաղաքից դուրս եկայ զբօսելու. գնում էի Թափարաւնի ափով, որը մի սրընթաց լեռնային գետ է և հոսում է մի խոր կիրճով, դէք ժայռերի միջով: Մի աղբիւրի մօտ կանգնած էին մի քանի գիւղերն ու երեխաներ: Եղանակը գեղեցիկ էր, համարեա զարնանային. արեգակը պայծառ լուսաւորում էր, և երկնքի վրայ ամպի կտոր անգամ չը կար: Յանկարծ, ուղիղ ժամը երկուսին, մի տեսակ աղմուկ ընկաւ կիրճը, կարծես խիստ քամուց լինէր առաջացած. յետոյ լսեցին որոտալից հարածներ, և ես զգացի գետնի օրօրելը: Շուրջս նման էր կաթսայի մէջ եռացող ջրի: Ես տեսնում էի, թէ ինչպէս գիւղերն ու երեխաները մէկը միւսից բարձրանում էին ամբողջ գլխով: Եւ իջնում: Ուզում էին փախչել այդ տեղից, բայց գնալու տեղ չը կար: Սարի վրայ գտնուող բերդը կորել էր թանձր փոշու մէջ, որ բարձրանում էր դէպի անամպ երկինքը, իսկ դէք դառնիվայրով, որի տակ հոսում է գետակը, մեծ ոստումներով և մէկը միւսի առաջն ընկնելով՝ գլորւում էին քարեր:

Քաղաքում էլ խիստ էր զգացւել երկրաշարժը, այնտեղ էլ շատ խախուտ տների պատեր էին թափւել կամ ճեղքւել. բայց մարդկային զոհեր չէին եղել: Սարսափը, իհարկէ, աննկարագրելի է եղել. այդ մահացու սարսափից մի յոյն կին խելագարւել ու մի քանի ասիս յետոյ վախճանւել էր:

V

Այդ նոյն օրը երկրաշարժը բաւական զգալի էր և Ախալքալաքում, Թիֆլիսում և այլ տեղեր: Թիֆլիսում առաջին հարածի ժամանակ պահարաններից ամաններ էին թափւել, կախած կանթեղները օրօրւել, ժամացոյցները կանգնել: Շատ շինութիւնների պատերը ճեղքւել էին, եկեղեցիների զանգակները իրենք իրենց զանգահարւել: Իսկ մի զանգակատան վրայից մի մեծ թուջէ խաչ ընկել ու ջարդւել էր: Մարդկանց հետ

Թիֆլիսում դժբաղդութիւն չէր պատահել, բայց սարսափը մեծ էր, մանաւանդ բազմամարդ տեղերում: Այսպէս, տղայոց գիմնազիայում, տարեկան հանգիստւոր ակտի ժամանակ, երբ լսեց ստորերկրեայ հարձակումը, ամենքը փախան դէպի դռները. աշակերտական նւագախումբը վայրկենապէս խանգարւեց. աշակերտներաժողովները՝ մի կողմ նետելով իրանց գործիքները՝ վազեցին դէպի դռները:

VI

Երկրաշարժը չը սահմանափակւեց այդ մի օրով. ցնցումները կրկնուեցին և հետեւեալ օրերը: Դեկտեմբերի 19-ից յետոյ, օրինակ Բարալէթ գիւղում կործանւեցին 30 տուն, թէև մարդկային զոհ չեղաւ, որովհետև գիւղացիք վախենում էին մնալ իրանց բնակարաններում, չը նայած 8 աստիճան ցրտին: Երկրաշարժից վերաւորւածների ժամանակաւոր հիւանդանոցը նոյնպէս փնասեց. այդ պատճառով հիւանդներին տեղափոխեցին Ախալքալաք: Նոր տարւայ օրը նոյն դժբաղդ գիւղերում կրկին ուժեղ երկրաշարժ պատահեց, — նոյն ցնցումները, նոյն ստորերկրեայ խուլ ձայնը. կարծես մայր երկիրը կատաղել էր կամ ողբում էր... Սարսափած ժողովուրդը դուրս փախաւ և նոր տարւայ ամբողջ գիշերը անցկացրեց ձիւնի մէջ, խարոյկների շուրջը:

Մենք ասացինք, որ հիւանդներին ու վերաւորներին տեղափոխեցին Ախալքալաք, յատկապէս նրանց համար պատրաստած հիւանդանոցները: Տեղափոխութիւնը տեղի ունեցաւ սահնակներով. երբեմն 50—60 սահնակ միաժամանակ գալիս էին քաղաք:

Ահա մի հետաքրքիր և սրտաշարժ միջնադէպ այդ ճանապարհորդութիւնից, որ պատահել է Մերենիա գիւղի ճանապարհին, դէպի քաղաք գալու ժամանակ: Հիւանդներով և գիւղական կարասիներով բեռնաւորւած սահնակներից մէկը ընդհանուր ուղադրութիւն էր գրաւել: Նրա մէջ միւսների հետ նստած էր և մի 10—12 տարեկան աղջիկ, որ ցրտից բոլորովին սառել էր: Նրա վրայից հին վերմակը ընկել էր և խեղճ աղջիկը համարեա մինչև գոտկատեղը բացւել էր: Ծանապարհին պատահած քաղաքացիներից մէկը իջնում է և ծածկելով երեխային՝ պատուիրում է պինդ բռնել վերմակի ծայրը. բայց դա անկարելի էր աղջկայ համար. նա իր հետ վերցրած աքաղաղին պինդ սեղմել էր կրծքին և հէ մի կերպ չէր ուզում նրան բաց թողնել իր ձեռքից: Սրտաշարժ էր աղջկայ սէրը դէպի աքաղաղը, պէտք էր խոնարհւել: Աղջկայ եռանդուն բողբոջը, որ արտայայտեց առատ արտասուքով, ուղադրութեան առնւեց. աքաղաղին հանգիստ թողին, բայց վերմակի ծայրերը աղջկայ վրայ լաչակով այնպէս փաթաթեցին, որ նա այլևս չէր ընկնի և աղջիկը կարող էր ճանապարհորդել՝ առանց մըսելու:

Ջալալ Տեր-Գրիգորեան

Գ Լ Ա Դ Ս Տ Օ Ն

Մենք չը գիտենք այն ահաւոր գաղտնիքը, թէ ինչ նպատակի է ծառայում մարդկային ցեղի գոյութիւնը, թէ ինչ է նրա *raison detre*-ը, — գոյութեան իրաւունքը. բայց մի բան մենք գիտենք հաստատապէս, որ էւօլիւցիայի, այսինքն բարեղարգացման բնական անխախտելի օրէնքի հիման վրայ, մարդկութիւնը զնալով, նւաճում է նոր ու նոր լայնարձակ հօրիզոններ՝ ինքնաճանաչութեան և գիտակցութեան աշխարհից:

Բացարձակապէս պէտք է ընդունել, որ մարդկութեան լաւագոյն, ազնւագոյն մասը աստիճանաբար բարձրանում է, մօտենում է ճշմարտութեանը և Աստուածութեանը և տրամաբանօրէն դատելով, մեզ թւում է, որ հէնց այդ նոյն իսկն է մարդկութեան վերջնական նպատակը:

Յայտնի է, որ ամեն մի երկոտանի կենդանի՝ մնալով վսեմ կոչմանը չէ արժանի, այլապէս երկոտանի հաւն էլ մարդ անունը կը կրէր, այն ինչ կան մարդ անունը կրողներ, որոնք հաւից էլ շատ ստոր են: Եւ մարդ կոչմանը արժանի անհատներ շատ էլ ստւար չեն աշխարհիս երեսին. ընտրեալները շատ սակաւ են, իսկ ընտրելագոյնք՝ առաւել ևս:

Եւ, եթէ չը լինէին ընտրեալը և ընտրելագոյնք, մենք մարդկային իսկական կոչման մասին շատ ազօտ հասկացողութիւն կը կազմէինք: Աստուածութիւնը իր անիմանալի, անճառելի նախախնամութեամբ հասն ու հատ և ժլատ բռնով ցոյնել — ցրւել է՝ բարձրագոյն և խորագոյն առաքինութեամբ օժտւած ոգիներ, իբրեւ օրինակ, իդէալ մարդկային գերագոյն ձգտման: Եւ Գլադստոնները մերթ ընդ մերթ, երևան են գալիս միտալադղ կենցաղի մէջ, իբրեւ լուսեղէն սիւններ՝ ցոյց տալու մարդկութեանը իր իսկական մնալուկային շաւիղը:

Այսպէս էին Աստուածաշնչի հսկայ մարգարէները, որոնք, իբրեւ վիթխարի կադիններ թղուկ թփերի մէջ, որոնք մարդկային թղուկ ժխորի մէջ, բարձրագլուխ շրջում էին և հուր ցայտեցնում իրանց Աստուածաշունչ բերաններից ու ժողովրդի երեսն ի վեր զարկում նրա զեղխութիւնը, անիրաւութիւնը, թուլամորթութիւնը. որոնք և ոչ իսկ ակն էին թարթում և զլուխ խոնարհեցնում բիրտ-բռնաւոր Նաբուգոդոնոսորների առաջ և արդարութիւն գոչում եւ ոչ զօրութիւն կամ բռնութիւն աշխարհը տիրելու:

Այսպէս էր և Գլադստոնը ժի գարու այդ մարգարէն, այդ հոյակապ Մեծ Ծերունին, մեծ հոգին, որ հիւսիսի ծայրագոյն արեւմուտքում նստած, իր ութանասուն տարիները ուսերի վրայ առած, իր սուրբ ձեռքը՝ Դիօնի Հայաստանից բերած ճշգրիտ տեղեկագրի վրայ դրած, ամբողջ ժամերով, հազարաւոր ունկընդիւնների առաջ հրոյ շանթեր էր թափում երիցս անիծեալ Մեծ Մարգասպանի գլխին և արդարութիւն պահանջում իր մեծ ազգից արեւելեան փոքրիկ հայ ազգի վերաբերմամբ:

Եւ որքան սփոփանք և մխիթարութիւն էր բերում մեզ, մեշ ցեղային սգի սև օրերում այդ սուրբ մարգարէի, այդ Մեծ Ծերունու ալեկոծ հոգեկան վերդովմունքը առ մեր երեսնամեայ մեծ դահճապետը և քրիստոնէական սիրով տոգորւած համակրական խօսքերը առ մեր դեգերւած, տանջւած ազգը:

Այդպէս էր Գլադստոնը և առ ամենայն աանջւող փոքրիկ ազգերը՝ բոլգարացիք և նոյնիսկ իրլանդացիք. նա իր սիրող գիրկը բացած, աստուածային սուրբ հուրը վառած իր հոգւոյ մէջ և ճշմարիտ քրիստոնէական գաղափարի հետ ձուլւած, կրկնում էր Քրիստոսի հետ՝ «եկայք առիս ամենայն տառապեալք եւ ծանրաքննեալք եւ ես հանգուցից զձեզ»... Եւ հայը ոչինչ առաւել յարմարագոյն գտաւ իր անհուն երախտագիտութիւնը արտայայտելու, քան Քրիստոսի Աւետարանը՝ սիրոյ այդ սուրբ պատգամը նւիրելու Մեծ Ծերունուն:

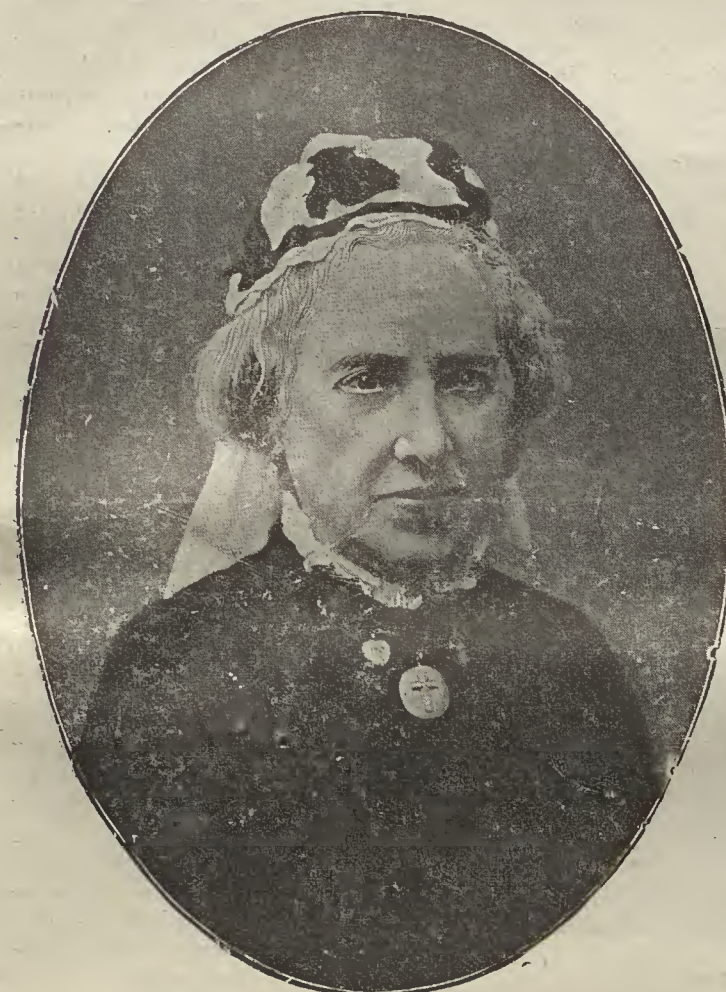
Օրհնեալ եղիցի Քո անունը և յիշատակը հայ ազգի մէջ այժմ և յաւիտեան:

Բժշկապետ՝ Բ. Նաւասարդեան

ՈՒԼԻԱՍ ԳԼԱԴՍՏՕՆ

Ներկայ դեկտեմբերի 17-ին լրացաւ հալածւած-
ների և ճնշածների պաշտպան Ուլիամ Գլադստոնի
ծննդեան հարիւրամեակը: Անգլիան այժմս ներքին քա-
ղաքական ճգնաժամի մէջ լինելով՝ առանձին մեծ տո-
նախմբութիւններ չը կատարեց ի պատիւ իր և մարդ-
կութեան պարծանք մեծ ծերունուն: Ազատամիտ կու-
սակցութիւնների ժողովարանները և թերթերը միայն
ընդարձակ զրոյցներով, ոգևորութեամբ տօնեցին ու
պաշտամունք կատարեցին: Արձանին դրին թէ անգլիա-
կան և թէ այլ երկիրներից զանազան ներկայացուցիչ-
ներ պատկեր: Բողոքարիան յատուկ պատգամաւորու-
թիւն էր ուղարկել և արծաթէ պսակ դրաւ շնորհակալ
Բօլզար ժողովրդից: Պատկեր կային յոյներից, սեր-
բիացիներից, չեքոսլովակացիներից, ֆինլանդացիներ-
ից և հայերից՝ փոքր ազգերի քարեկամին: Արձանը
պճնւած էր այդ օրը ծաղիկներով:

ՏՐԻՆ ԳԼԱԴՍՏՕՆ

Daily News լրագիրը յօդուանի առթիով հանգա-
նակութիւն էր բացել, Գլադստոնի անունով ֆօնդ կազ-
մելու ազատամիտների նախընտրական ագիտացիան
աջողացնելու համար:

Աղբիւր և Տարազից յատուկ շնորհաւորական նա-
մակով ողջունեցինք անգլիական գրականագէտներին և
լրագրողներին՝ ի դէմս նրանց վետերան և միջազգային
մամուլի դաշնակցութիւնների Անգլիայի ներկայացու-
ցիչ՝ մեր բարեկամ ծերունազարդ Thomas Catling-ի:

Ուլիամ Գլադստոն շտախդացի էր, հարուստ ըն-
տանիքից. սկզբնական ուսումը Տահլմի քահանայիցն
էր ստացել, իսկ բարձրագոյնը՝ Օքսֆորտի համալսարա-
նում և 1832 թ. աւարտել զիտութիւնների կաճառը:
Վախճանեց 1898 թ. մայիսի 12-ին: Հաւատացող քը-
րիստոնեայ էր, ծնողների դիմադրութիւնն արգելք ե-
ղան նրա հոգևորական կոչում ստանալուն: Արտակարգ
ատենախօս էր և հաստատակամ պաշտպան արդարու-
թեան:

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տարազի ընթերցողներն անշուշտ յիշում են, որ
մենք տարիներ առաջ հրապուրւած անգլիական քա-
ղաքագիտութիւ-
նից, որի պայ-
ծառ ներկայա-
ցուցիչն էր Գլադ-
ստոն, փափա-
գում էինք, որ
մեր կառավարու-
թիւնը սերտ յա-
րաբերութիւն և
շաղկապ կապէր
Անգլիայի հետ:
Այդ այն ժամա-
նակն էր, որ ու-
սը Անգլիայի վը-
րայ աւելի վատ
աչքով էր նա-
յում քան թիւր-
քը խոզին:

Նորին Կայսերական Բարձրութիւն
Մեծ Խօսաւն
ՆԻԿՈՒԱՅ ՄԻՔԱՅԻՈՎԻՉ

Գլադստոնի
մարդասէր քա-
ղաքականութիւ-
նը հաճելի չէր և
Սալիւսերիւրներին, այսինքն պահպանողական Անգլի-
ային, ու ինչպէս իրանք, անգլիացիք էին ասում, աւ-
լեցին պաշտօնաւոր...
Ճիշտ է հրապարակի վրայ երևաց լուր Բօգրիւրի,
իրբն թէ Գլադստոնի յաջորդ, սակայն Ռօչիլդների
այդ փեսան չէր կարող հոգով լինել Գլադստոնի ար-
ժանաւոր ժառանգ:

Անգլիան շարունակելով արհամարհել Ռուսիային,
նրա դաշնակից Ֆրանսիային և հրապարակական վի-
րաւորանք հասցրեց:

Շարունակելով մնալ ազատ, անկախ և ոսկի տե-
ղերի վրայ նորանոր ադամանդեայ լեռներ էլ կազմե-
լով, Անգլիան չէր տեսնում իր կրծքի մէջ աճող բա-
ցիկները...

Այդ բացիկները բանւորական շաղկապներն ու
միութիւններն էին, որ իրանց ցանցերը Գերմանիա-
յից տարածում էին:

Եւ մինչդեռ Անգլիան իւրաքանչիւր տարի իր
նաւատորմն էր ուժեղացնում, Գերմանիան նոյնը անե-
լով հանդերձ, նորանոր շուկաներ էր գտնում իր ժո-
ղովրդի արտադրութիւններն արտահանելու համար:

Հօգօրանում էր Գերմանիան և նւագում Անգլիան
ու, Գերմանիայի երկիւղից, նա այժմս միայն լայաղ
արաւ Ռուսիայի հետ դաշնակցել: Այս բարեկամու-
թիւնը մեզ հազիւ թէ մի շոշափելի բարիք բերէ, բա-
ցի գուցէ սկզբում շատ դրամից, իսկ փաստն ակներև
է: Մենք կորցնում ենք մեր պրեստիժը Ասիայում,
մենք կորցնում ենք մեր վարկը թէ հեռաւոր և թէ
մերձաւոր արևելքում:

Յանուն քաղաքակրթութեան, յանուն խաղաղու-
թեան անհրաժեշտ է ուսուցիչմանական դաշնակցու-
թիւն, քանիոր դեռ ուշ չէ...

Անգլիային ի հարկէ ձեռնառու չէ մեր այդ բարե-
կամութիւնը, բայց մեզ և Ֆրանսիային այդ անհրա-
ժեշտ է:

Այս աշխան, երբ մեր այս մտորումների մասին
Լօնդօնում մի կիսառուսական շրջանում խօսք բացինք,
մեզ բարեկամաբար խորհուրդ տւին այդպիսի հարց
չարծարծել...

Սակայն չէ՞ որ այն ժամանակ էլ երբ մենք մտո-
րում էինք ուսուցիչական բարեկամութեան մասին,
նոյն ՌՕՅ. Բր. լսել չէր կամենում, ինչպէս այժմ:

Ֆրանսիան արդէն ցոյց է տալիս սիմպտոմներ
Գերմանիային մօտենալու:

Չըյապաղենք և մենք:

Տ.

ԳՆԵՐՈՒՄԻ ԲԵՆԵՔՏԵՆՆԵՐ

† 14 յուլիս 1909 թ. Խառկով

Գիտնական աշխարհն ընդհանրապէս և հայր մասնատորապէս կորցրաւ անցեալ ամառ մի գիտնական երիտասարդ, որն արդէն իր բռնած ուղիով, կարճ ժամանակէն ընթացքում նորանոր գիտութիւնով պիտի հարստացնէր գիտութիւնը: Այդ երիտասարդը շուշեցի Գաբրիէլ Աւետիսեան Բահաթրեանն է, որի տոհմը Դարաբաղում յայտնի է բնածին ուսումնասիրական ընդունակութիւններով: Պապը ժողովրդական ինքնուսուցիչ էր և Դարաբաղում շատ յայտնի, հօրեղբայրը՝ մանկավարժ Առաքել Բահաթրեանը:

Վաղաթափ Գաբրիէլը ծնւել է Շուշում 1875 թ. յուլիսի 12-ին, սկզբնական ուսումնական է Դարաբաղի թեմ. դպրանոցում, ուր 18 տարեկան հասակում աւարտելով, ստանում է վկայական և ուղևորւում արտասահման: Պատրաստւում է և մտնում ժընևի համալսարանի բնական գիտութիւնների բաժինը. աւարտելով այստեղ և ստանալով բաշխիչի վկայական, քիմիան ընտրում է իր մասնագիտութիւն և սկսում աշխատել պրոֆեսոր Պրերէի լաբորատորիայում ու 24 տարեկան աշուղ աւարտելով ստանում է դոկտորութեան վկայական և յիշեալ պրոֆեսորին էլ դոկտորական յատուկ թուղթ, ուր առանձնապէս շեշտւած է՝ il a surtout le talent pour les travaux originaux.

Օժտւած ճշմարիտ գիտութեամբ Գաբրիէլ Բահաթրեան վերադառնում է Կովկաս, սակայն Բագուն իր ոսկի շատրմաններով և տասնեակ հազարներէ հեռանկար ունենալով չէ հմայում նրան: Հաստատւում է Պետերբուրգում և ամբողջովին նշուրւում գիտութեան:

Առաջին գիտութեամբ քարածուխի փոշուց սողուններ պատրաստելը, որ Ռուսաստանում մինչև այդ ոչ ոք չէր աշողել: Ծովային միջնատրութիւնը հանդուցեալ քիմիկոսին պատուէր է տալիս այդ աղիւսից և Կրոնշտատում փորձերը լիովին պսակւում են աշողութեամբ: Բեկդիական ակսիօններով մի ընկերութիւն ըստաճնում է Բահաթրեանի այդ գիտութեամբ շահագործելու:

Հետեւալ գիտութեամբ՝ գնդացիների խողովակների ստացնելն է: Ինչպէս յայտնի է գնդացիներից մեծ քանակութեամբ փամփուշտ արձակելու,

խողովակը սաստիկ տաքանում է և արտասահմանեան զօրքը փոխարինում է տաքացած խողովակը մի ուրիշով: Գաբրիէլ Բահաթրեան հնարել էր մի հեղուկ, որի մէջ թրջելով գնդացի խողովակը, երբէք 60° ջերմութիւնից դէնք չէր անցնում:

Մահանից առաջ նրա միտքը յղացել էր մի այլ մեծ գիտութեամբ՝ որեւէ աշխատանքի եւ նիւթի ստացնելը: Այդ միտքն իրականացնելու, դէպքում փայտը, քարածուխը, նախքան կորցնում են իրանց նշանակութիւնը:

Իր այդ գիտութիւնները հանգուցեալ քիմիկոսն ուղարկած է եղել ժընևի համալսարանի կոնֆերանսին ի պահեստ:

ՎԵՆԵՐՆԻ ՎԵՐՆԵՐՆԻԹԻՆԵՐ

Վաղուց է խօսւում Հուսաւորչի Գահակալի Վեհարանի վերաշինութեան մասին: Հանգուցեալ Առաքել Մատուրեանն էլ այդ մտադրութիւնն ունէր, ապա մի շարք ուրիշ հարուստներ էլ: Մակայն, ինչպէս երևում է, այդ բաղդն ու պատիւը վաշխել վեհակամ է պ. Ալ. Մանթաշեանին: Հայ բարեգործը իր հանգուցեալ ամուսնու յիշատակին պատ-

ՎԵՐՆԵՐՆԻ ՏԵՐԻՆԻ

այս արձանը գտնւում է Շվեյցարիայի Ուրի Կանտոնի Ալտորֆ գիւղաքաղաքում՝ շվեյցարական ազգ. հերոսի հայրենիքում:

Բաստակամութիւն է յայտնել Վեհարանը վերաշինել և ներքում է հարկւր-հաղար բուրի ու մասնագէտներ է եղել ուղարկած ս. Էջմիածին, երևի մակարդակ կազմելու համար:

Մուրացկանութեան ընտելացած հայը լիովին գոհունակութեամբ ողջունեց բարեգործի այդ մտադրութիւնը, առանց նկատելու որ՝

1. Հուսաւորչի Գահակալի Վեհարանի վերաշինութեան պատիւը մի մասնաւոր, թէև շատ յարգւած, մարդու յատկացնելուց առաջ անհրաժեշտ է, որ համայն հայութիւնից ընտրւած աւտօրիտետ մասնագէտներ կազմեն Վեհարանի շինութեան մակարդակը և ոչ թէ մի 2—3 հոգի:

2. Պէտք է և անհրաժեշտ, որ ս. Էջմիածինը ընդարձակէ իր պարիսպը, ընդգրկելով ամբողջ Վաղարշապատը, Շողակաթն ու Հոփսիմէն:

Օտար շինութիւններ, լինեն այդ

ՀԵՕՊՕԼԴ II

Թագաւոր Ռեզիայի † դեկ. 1909 թ.

օտարազգի եկեղեցիներ, թէ կուտուրական հաստատութիւններ, ոչ Հուսաւորչական եկեղեցու դպրոցներ, հիւանդանոցներ, պէտք է լինին ս. Էջմիածնից դուրս:

Դեռ հանգուցեալ Մկրտիչ I Կաթողիկոսի օրօք մասնաւոր գրութեամբ սինօդի անգամ Բարգէն վարդապետի և պ. Սորէն Սրիմեանի միջոցով մենք մի շարք ծրագիրներ էինք առաջարկել ս. Էջմիածնայ և նրա ֆակտորների վերաշինութեան ու պայծառութեան համար:

Պ. Ալ. Մանթաշեան Թիֆլիսի Վանքի տաճարի վերանորոգութեան, Ներսիս. դպրանոցի շինութեան համար նոյնիսկ խորհրդակցելիս է եղել անշուշտ տեղական աւտօրիտետների հետ, այժմս նա պարտաւոր է իր ներկայիս ուսան աւելի վեհանիւ համար չը բաւականանալ սոսկ մի 2—3 հոգու ցուցմունքներով:

ԲԵՐՆԵՐՆԻ

Վեհափառ Կաթողիկոսի հրամանով այսուհետև հոգևոր կառավարութիւնները, կոնսիստորիան, սինօդը գիւտնական գրագրութիւնն աշխարհաբար պէտք է լինեն:

† Բագւում վախճանւել է բժիշկ Միսաք Արամեանց և մարմինը տարել, ամփոփել են Սալեանում, ուր երկար տարիներ այդ գործիչը մըշտական ընակութիւն ունէր:

—Պ. Ալ. Քալանթարի գիւղատնտեսական 30-ամեայ բեղմնաւոր գործունէութեան յօրելանքը նոյնմբերի 21-ին Կովկ. Կայսեր. Գիւղատնտ. նախաձեռնութեամբ վայելուչ շուքով կատարելուց դատ՝ ներկայ գեկտեմբ. 27-ին կատարուեց և հայ Տնայնագործական և Գիւղատնտես. ընկ. նախաձեռնութեամբ: Յօրելեան ընտրւած է Ռուսաստանի գիւղատնտես. մի քանի ընկ. պատուաւոր և աշխատակից անդամ:

—Ալեքսանդրապօլից մի պատգամաւորութիւն, պ. պ. Ատրպետ, բժշ. Ա. Բարայեան և Կ. Կոստանեան հիմնաւոր փաստերով ջանում են ապացուցանելու պ. Ալ. Մանթաշեանին, որ ամենայարմար կենտրոնը, որի շուրջը կայ 280 հայաբնակ գիւղ, գիւղատնտեսական դըպրոցի համար Ալեքսանդրապօլն է:

—Դարաբաղում շատ յայտնի Գաբրիէլ վարժապետ Դուլիքիսայեանի ուսուցչական XXXV-ամեակը տօնւելու է Շուշում առաջիկայ յունւարին: